

Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство
„Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив

Факултет „Изобразителни изкуства“
Катедра „Приложни изкуства“

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен
„Доктор“

на тема:

**„ФОЛКЛОРНИ ИНСТРУМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ ВЪВ ВАРНА
И НЯКОИ СЕЛИЩА В РЕГИОНА“**

Професионално направление 8. 3. Музикално и танцово изкуство
Докторска програма „Музикознание и музикално изкуство“

Паолина Красенова Василева

Научен ръководител: доц. д-р Владимир Владимиров

Пловдив, 2021 год.

Дисертационният труд съдържа общо 176 страници, които включват: Увод, Три глави, Заключение, Литература и Приносни моменти по темата на изследването.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на редовно заседание на катедра „Музикален фолклор“ при факултет „Музикален фолклор и хореография“ на АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – град Пловдив, състояло се на 06.01.2022 г.

Състав на научното жури:

проф. д-р Тодор Киров

проф. д. изк. Лозанка Пейчева

доц. д-р Веселка Тончева

доц. д-р Тодорка Малчева

доц. д-р Георги Петков

резерви:

проф. д.изк. Венцислав Димов

доц. д-р Стефан Йорданов

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	4
ГЛАВА ПЪРВА.....	7
ЕТНОДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ВАРНА И РЕГИОНА. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ.	
ГЛАВА ВТОРА.....	20
ЛЮБИТЕЛСКО СВИРЕНЕ И ХУДОЖЕСТВЕНА САМОДЕЙНОСТ.	
ГЛАВА ТРЕТА.....	26
ПРОФЕСИОНАЛНИ ФОЛКЛОРНИ ИНСТРУМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ ВЪВ ВАРНА.	
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	41
ПРИНОСИ.....	44
ПУБЛИКАЦИИ.....	45
ЛИТЕРАТУРА.....	46

УВОД

България е държава малка по площ, но с богато разнообразие на фолклорни области. Без съмнение благодарение и на нашия фолклор ние сме запазили идентичността и националното си самосъзнание, а това спомага за предаването на традициите от поколение на поколение.

Част от мотивацията ми за избор на тема е моето обучение, което започва именно във Варна с овладяването на инструмента гъдулка. От друга страна фокусът към изучаване на групите на ваяци и гагаузи е провокиран от връзката ми с тях в лицето на моите родители. По майчина линия съм ваяк, а по бащина – гагауз. В същото време имам и родова традиция в лицето на моят пра-праядо, който е бил гъдулар, основно изявяващ се както в семейна среда, така и на селския мегдан в село Левски, Варненско. Заедно с подготовката ми като инструменталист нарасна и интересът ми към изучаване на фолклора на родния ми град. Констатирайки, че липсват достатъчно изследвания по проблемите на инструменталната музика във Варна се насочих към тази тема. Добре е процесите и явленията да се изследват от съвременници и като такъв бих искала да оставя едно изследване, което да попълни част от празнотите в нашето етномузикознание и да помогне на следващите поколения.

Инструменталните фолклорни практики, които ще се разглеждат в труда са любителското свирене, организираната художествена самодейност, професионален ансамбъл „Варна“, обучението по народни инструменти в града, както и по-известните в днешно време сватбарски оркестри с участието на народни инструменти.

Темата на дисертационния труд разглежда фолклорните практики след 50^{-те} години на ХХ век. В първа глава е представено в исторически аспект населението на град Варна, неговите инструментални практики, както и селищата в които живеят ваяци и гагаузи – техните бит, култура и музикални традиции. Във Втора глава акцентът е върху любителското свирене и организираното движение на художествената самодейност както в града, така и в изследваните селища. В нея е отразена информация за живота и

музикалните изяви на любители музиканти от селата Брестак, Червенци, Тополи, Доброплодно и градовете Белослав и Вълчи дол. Трета глава представя процеса на развитие на професионалното инструментално изпълнителско изкуство. Разгледани са създаването на професионални школи за обучение на деца и юноши, Ансамбъл за народни песни и танци „Варна“, трите профилирани училища в града, в които днес се обучават деца да свирят на народни музикални инструменти. Като част от тази глава са и сватбарските оркестри – разгледано е тяхното зараждане, развитие и популяризирането им в град Варна днес.

Обект на изследването е *фолклорната инструментална музика във Варна и някои селища в региона.*

Предмет са *самодейните, професионалните и обучителните музикални фолклорни практики.*

Целта на дисертационния труд е да се *анализира и изследва развитието и взаимодействието на различните прояви на инструменталния музикален фолклор в град Варна и някои селища в региона.*

Според така формулираните предмет и цел на труда е нужно определянето на специфични изследователски **задачи**, а именно:

- Да се обследват музикалните традиции на ваяци и гагаузи.
- Да се анализират проявите на зараждането на любителските фолклорни музикални практики във Варна.
- Да се издирят и интервюират фолклорни инструменталисти от изследваните селища, да се съберат и анализират автентични музикални образци.
- Да се проследи как се проявяват формите на професионалното музициране в града.
- Да се анализира зараждането и развитието на формалното обучение по народни инструменти в град Варна.
- Да се изследва практиката на сватбарските оркестри във Варна.

Разработката е осъществена чрез активното приложение на различни научни методи, които съставляват методологията на настоящото изследване:

- *Наблюдение* – включено и външно, свързано с възприемане на процесите и явленията в заобикалящата среда, без да се налага намеса от страна на изследвателя. Този метод е най-информативен и чрез него се изучават всички страни на изследвания обект – в случая това са различните инструментални практики във Варна и някои селища в региона.
- *Метод на анализ и синтез* на информация, данни относно различните художествено инструментални практики във Варна и селищата обитавани от ваяци и гагаузи. С анализа се проследява развитието им от миналото до наши дни, а чрез синтеза се постига намирането на общи белези и обединяването им за получаване на цялостна картина на фолклорното инструменталното изкуство в този регион от 50^{-те} години на миналия век до наши дни.
- *Интервюто* също е метод използван в дисертационния труд. То е емпирично по характер, при което се цели да се достигне до дълбочината на изследвания проблем. Разделя се на устно и писмено. В нашият случай е устно, като изследвателят задава въпроси на проучваното лице. Естеството на въпросите може да се променя в зависимост от получената информация, за да бъде тя по-адекватна и пълна. Интервюто е полуструктурирано, тъй като не се използва въпросник с предварително формулирани въпроси и отговори.

ГЛАВА ПЪРВА: ЕТНОДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ВАРНА И РЕГИОНА. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ.

1.1 Етнодемографска характеристика на град Варна

Варна е град с далечна история, богата материална и духовна култура, наречена е още „Морската столица на България“.

Една от първите информации за населението на Варна дава Иван Богоров, който споделя „*В тоя град [Варна] жители има от всяка народност, всичко около 20 000.*” [Плетньов, 2012, с.379]. Зачестилите войни от XVIII и XIX век оставят трайни следи в историята на града. Особено тази от 1828-1829 г. Тя поражда едно от най-масовите преселвания през епохата на робството. През 50^{-те} години на XIX век в град Варна се заселват хора от Русия, Влашко, Молдова, Сърбия, Цариград, но и от вътрешността на страната като Търново, Габрово и др.

В град Варна живее различно по вид етническо население, като:

- Турци – по време на Османското присъствие по нашите земи в различните исторически извори местното население се разделя на „мюсюлмани“ и „немюсюлмани“.
- Гърци – най-многочисленото население в българските земи през XVIII и XIX век. По произход те са преселници от други краища на Османската империя и на Балканите. Първите заселници във Варна са дошли през XVIII век от Епир, Македония и Тесалия, а през 1828 – 1829 г. последва нова миграционна вълна от Каваклия и Одрин.
- Българи – те са част от основното население на Варна, макар до началото на XIX век да са не голяма общност, тъй като са причислявани и смесвани с гърците, поради православната си вяра. Основно миграциите във Варненския регион били

от Котленско, Сливенско, Търновско, Габровско, Еленско.

- Гагаузи – те са част от старото население на Варненския регион, още преди началото на XVIII век. През 1910 година броят на гагаузите във Варна достига 1 100 души. Голяма част от гагаузите в града се гърчечат и се смятат за гърци, а тези, които се определят като част от българите се заселват основно в Дели Ормана.
- Евреи – в книгата “История на Варна – средновековие и възраждане” Валентин Плетньов пише, че “до времето на Кримската война (1853-1856), живеят само двама евреи със семействата си – братята Адолф-Салватор и Емануел-Мариус Тедески ... През 70-те години са регистрирани 20 еврейски къщи, с население около 100 души” [Плетньов, 2012, с. 407].
- Арменци – Масис Хаджолян, известна изследователка на арменската общност във Варна, пише в труда „10 книги за Варна, 2003“, че сведенията за общността им в града датират от 1463 г. До края на XIX век, те вече наброяват 140 къщи, с население около 1000 души. След Освобождението на града на 27 юли 1878 г. във Варна живеят около 210 семейства, съсредоточени в своя махала, граничеща с тази на турците, гърците и гагаузите.
- Преселници от Южна Русия и Кавказ – около 1860 г. във Варна се заселват и мюсюлмани от Кримския полуостров (татари – основно в Аксаково и Каменар) и Кавказ (черкези и абхазци - те се заселват основно в две селища – Галата (днес квартал на Варна) и Оборище.
- Бежанци от Македония и Одринско – от средата на XIX до началото на XX век, особено след

Илинденско-Преображенското въстание през 1903-1905 г.

- Преселници от Източна Тракия – не малко са придошлите от Малко Търново. Един от тях е Капитан Петко Киряков, който се заселва във Варна през 1880 г.

Гърци, турци, арменци и гагаузи живеят в град Варна, а преселниците – ваяци и български гагаузи основно по селата в северозападната част на Варненска област.

1.2 Инструменталните практики на населението във Варна

Музикалната култура на Варна е богата и многопластова поради разнообразието от етноси, които живеят в града. Всеки от тях оставя белег в музикалния живот. В статията на Даниел Фокас „Гръцки общности в съвременна България“, се споменават приликите във вероизповедание, бит и фолклор на българи и гърци. Във Варна гърците създават свое дружество – „Одесос“, а към него и различни състави – хорове и оркестри за деца и възрастни.

Арменците са една от етническите групи в града, които оказват голямо влияние в социалното, икономическото и културното развитие на Варна. От средата на XIX век те вече имат обособен свой квартал, в който живеят съвместно с православни християни, както и църква – „Сурп Саркис“. Освен нея създават и две училища – мъжко (където през 1926-1927 година създават мандолинен оркестър) и девическо. Известни за арменците са вечеринките, наричани „иерегуит“, където се изпълнявала фолклорна програма от самодейни колективи, към арменското дружество „Ереван“, наброяващи не повече от 2-3 инструмента – „дъхол“ (голям барабан), зурна, дудук, „мей“ (вид овчарска свирка), „даф“ – дайре.

Между българската и еврейската общност във Варна съществува силна духовна връзка. През 2013 г. в близост до археологическия музей е открит паметник, символ на признателността на варненската еврейска общност към българския народ по повод спасяването на българските евреи по време на Втората Световна война

– около 1300 души. Авторът на произведението е скулпторът Людмил Блажев. То представлява „шофар“ - еврейски духов музикален инструмент, изработван от рог на овен. В града те създават своя местна организация под името „Шалом“. В музикалните си традиции използват основно класически инструменти – най-често свирка (флейта), цигулка, акустична китара.

За развитието на музикалния живот в града през ХХ век допринасят и мигриралите тук чуждестранни музикални дейци, като чехи, хървати и други, както и гостуващите чуждестранни оперни трупи, хорове и отделни инструменталисти. Подемът на музикалната култура във Варна е свързан и с българското училище и най-вече с делото на Добри Христов. До този момент в града се развива само класическата музика.

По време на социалистическия строй започва подкрепата на държавата към българския фолклор. През този период в Македонското дружество във Варна се провеждат културни изяви. В статията „Обществено-политическа, културно-просветна и църковна дейност на македонските бежанци във Варна“ Геннадий Геннадиев описва спомените на Борислав Георгиев Гилев за създаването на фолклорен ансамбъл „Гоце Делчев“ към Македонското дружество в град Варна през 1954 г. „ ... За *диригент на хора е избран полковник Харалампиев, ... който подбра хорови македонски песни, разучавани и изпълнявани от 40 жени. Организирахме и оркестър - ... самодейни музиканти на тамбура, акордеон, тъпан и др. Танцовият състав беше около 20 души, с ръководител Търпо Грозданов. Това се случи 1950 г Така създадохме Ансамбъла за македонски песни и танци „Гоце Делчев“ – Варна*“ [Геннадиев, 2012, с.55]. Окончателното му оформяне като ансамбъл се осъществява през 1954 г. Отново в същата статия са поместени и спомените на Георги Лазаров Андоновски – дълги години хореограф на ансамбъла, който споделя, че се заселва във Варна през 1956 г. Под негово ръководство се разучават танци от всички етнографски области на страната. Ансамбъла тогава наброява 80 души – хор, оркестър и танцьори. Оркестърът е в състав – Тоньо Тонев – кларинет, Веско Иванов, Жеко Йовчев, Ради Недялков – акордеонисти, Иван Колеманов, Неофит Барлев, Калчо Митев – тамбура. Солисти – Пенка Карбова, Катя Петрова, Мария Каикова.

Репертоарът им включва танците: „Потарчано“, „Ениол“, „Адана“, „Бойка“, „Дебарско оро“, „Смесен Тракийски“, „Смесен Варненски“, „Смесен Северняшки“, „Егейски танци“, „Бераче“, „Касапски“ и др. След 1970 г. главен художествен ръководител на състава е Георги Мановски - тамбура, Кольо Андонов – акордеон (помощник диригент), Никола Лютов – гъдулка, (ръководител на оркестъра), Диана Добрева – хореограф – всички те потомци на бежанци от Македония.

Интересно развитие претърпяват съставите към Тракийско дружество „Капитан Петко Войвода“ – Варна. В книгата на Христина Стоева „С България в сърцата – история на Тракийско дружество „Капитан Петко Войвода“ – Варна“ авторката отбелязва, че поради големината на града, територията му е разделена на 20 района, в които има тракийски клубове, като всеки един от тях има свое ръководство. Към дружеството има сформирани детски танцов състав „Тракийче“, с ръководители Георги и Цветелина Колеви, Детски народен хор „Пъстра китка“ с ръководител Янка Митева, женска певческа група – с ръководител Калина Германова, Народен хор „Тракия“ – с ръководители Калина и Георги Германови, основан 1994 г. На хора акомпанира оркестър в състав: Георги Германов – акордеон и тамбура, Иван Иванов – гъдулка, Драгни Драгнев – гайда, Венелин Мутафчиев – кавал и синтезатор. Репертоарът е основно от странджански и тракийски песни по текст на поетите Христо Германов, Иван Нанев и Иван Демиров, а музиката е на Георги Германов. Германов е един от най-видните представители на тракийската общност в града и е председател на дружеството днес.

Вследствие на казаното по-горе се стига до съждението, че в града съжителстват много етноси, всеки със специфични културни белези. След Освобождението се забелязва интерес и подем на класическата музика в града поради стремежа към европеизиране до 50-те години на ХХ век. С идването на новия строй има и нови приоритети. Акцентира се все повече върху популяризиране на фолклорната „селска“ музика, а не толкова върху класическата, отъждествявана с буржоазното влияние.

Фолклорните инструментални практики в града се проявяват след 50^{те} години на ХХ век – по време на социалистическия строй в

страната, тъй като тогава политиката е насочена към съхраняването и популяризирането на родния фолклор.

1.3 Етнически състав на селата във Варненския регион

Руско-турската война от 1877-1878 г. е основната причина за миграцията на населението в цяла България. Във Варненския край масови преселения се наблюдават от края на XIX до 40-те години на XX век. След края на Втората Световна война селищата в региона обособяват своя етнографски облик, запазил се до началото на XXI век. В книгата „Варна и Варненска област – Регионална енциклопедия на България“, авторите Стоян Маринов и Красен Костов дават представа на читателя за групирането на населението в региона. Класифицират ги в две групи – села със старо българско население и преселници. В първата група попадат:

А) балканджии: - ваяци (в селата Голица, Бърдарево, Солник, Аврен, Изгрев, Николаевка, Левски, Ботево, Крумово ... Калиманци ... Зорница); - ченгенци (в селата Аспарухово и Дебелец)

Б) хърцои (полянци или съртовци) – по Провадийското плато – Кривня, Черковна, Блъсково, Градинарово

В) гагаузи – крайбрежни (в селата Винаца (днес квартал), Кичево, Орешак); - от вътрешността (в селата Червенци, Брестак, Михалич, Добротич, Изворник).

Групата на преселниците се състои от:

А) преселници от Сливенско, Ямболско, Елховско, Старозагорско, Хасковско. Във Варненско идват след войната от 1828-1829 г. и се установяват в селата Чернево, Кипра, Добрина, Ветрино, Неофит Рилски, Царевци (Султанци) ... Метличина, Девня, Суворово, Вълчи дол.

Б) от Мала Азия – селата Ягнило, Доброплодно, Генерал Колево и градовете Бяла, Суворово, Вълчи дол.

В) от Македония - ... след Илинденско-Преображенското въстание... Живеят във Варна, Девня, Бяла и селата Долни чифлик, Горен чифлик, Приселци, Партизани, Сава Доброплодно, Кипра.

Г) от Одринско, Лозенградско, Стралджанско (т. нар. маджури). Във Варненска област се преселват по време и след ... 1878, ... 1903 ... 1912 г. Настаняват се да живеят във Варна и в селата Аксаково, Любен Каравелово, Венелин, Игнатиево, Владиславово (днес квартал на Варна), Приселци, Куманово, ... Слънчево, Искър, Изворско, Вълген, Яребична, Звездица, Синдел, Равна гора, ... Белослав, Провадия.

Д) от Добруджа – В края на XIX и първите десетилетия на XX век във варненските села Господиново, Горица, Аксаково, Долище.

Е) от Балкана – първите балканджии идват от Габровско още в края на XVII век - в Ново Оряхово, Старо Оряхово, Гроздьово, Венелин, Солник, Брестак, Градинарово, Ботево, Казашка река, ... Доброплодно, Оборище, Белослав се заселват отделни семейства от Габровско, Тревненско, Дряновско, Еленско, Търновско, Котленско.

Ж) от Западните покрайнини...в периода 1918-1920 г. ... в селата Млада гвардия, Искър, Момчилово, Доброплодно [Маринов, 2009, с. 134-135].

Освен всички горепосочени преселници региона населяват и други етнически общности като: старообрядци (основно в с. Казашко), турци – в селата Белоградец, Доброплодно, Ягнило, ... Стефан Караджа и други, роми – почти навсякъде в областта, гърци, арменци, евреи и руснаци – основно в град Варна.

Поради процесите на миграция на населението се формират и редица селища със смесено население. Към днешно време (в началото на XXI век) не може да се постави ясно разграничение на населението в етнично отношение, тъй като групи като горепосочените не се самоопределят официално като такива. В етническото преброяване на населението те попадат в група „други“, поради основното разделение на българи, турци и роми.

Моето изследване обхваща селищата Калиманци, Изгрев, Левски, Суворово, Вълчи дол, Брестак, Метличина, Червенци и Доброплодно, намиращи се северозападно от град Варна. Информацията, поместена по-горе показва, че те са формирани основно от преселници – ваяци и гагаузи.

1.3.1. Ваяци

Както по-горе в увода е посочено, мотивацията ми да се спра на тази етнографска група е, че корените ми са свързани с нея. Моите баба и дядо са от етнографската група на ваяците – от селата Изгрев и Левски, Варненско. Първоначално ваяците обитават селата Еркеч (днес с. Козичино, Бургаско) и Голица (Варненско). Вследствие на различни исторически събития част от тях се преселват във Варненския край, северозападно от самия град Варна. Съсредоточават се в селата Калиманци, Николаевка, Изгрев, Левски и Суворово. В книгата „Народните песни в календарните празници, обичаи и обреди на ваяците“ Йорданка Неделчева пише за разположението на двете села Голица и Еркеч. Именно от там произлиза и коренът на ваешкото население. Тази част от Стара планина е позната и като Коджа Балкан. По темата за ваешкото население пише и Петър Куцаров в книгата „Еркеч и еркечани“. В нея той споделя хипотезите относно имената на селата Еркеч и Голица. Според двамата автори голичани и Еркечани не се различават нито по говор, нито по носии и обичаи. Поради честата употреба на възклицанието „ВА“, вместо „БЕ“ и „БРЕ“, което използват към всяка дума, когато завършват изречението, хората ги наричат ваяци. Познати са още под името „вайковци“ или „кавадаря“, тъй като често употребяват в говора си турската дума „кавадар“ (приятел). Форма за общуване между двете села Голица и Еркеч остават сборовете и родовите срещи в историческите местности помежду им. Една от тях е местността Хемските порти или Гермето. Тя се намира точно на границата между Бургаска и Варненска област и днес все още пази традициите на тази етнографска група с празника, който се провежда всяка година в дните между 1 и 6 август.

Според Любомир Милетич балканджийското население се различава и разпознава помежду си от тракийското именно по облеклото и говора. В неговият труд е споменат броят на жителите на двете села през 1893 г., а именно в Еркеч по това време има 175 къщи с население 1141 души, а в Голица – 140 къщи с 1035 души.

Ваяците се отличават с физическа сила и красота, присъща на балканските народи. Те са едри, с пъстри или черни очи, не обичат да дължат никому нищо, а в същото време са и доста

словоохотливи. Облеклото си правят ръчно. Женската носия е чукманена (сукманена), а мъжката се състои от чернодрешни дрехи, които се изработват предимно от домашно изтъкани вълнени платна. . В своята статия „Форми на социализация и музика в село Козичино, Бургаско“, Горица Найденова споделя, че кражбата е от изключително значение за ваяците, особено за мъжкото съсловие, тъй като колкото са по-добри в това те се издигат в йерархията и се ползват с по-голямо уважение сред съселяните си. За тях мъжкото начало е от изключителна важност и особено празниците „Петльовден“ и „Бабинден“.

След Руско-турската война от 1828–1829 г. семейства от Голица и Еркеч (днес село Козичино), Доброван (Калгамач) и Аспарухово (Ченге), тръгват заедно с войските на Дибич Забалкански и се заселват в изоставените от турците села на север във Варненска област: Чатма (Левски), Гьондоглу (Изгрев), Николаевка, Гевреклер (Калиманци) и Ботево, както и в Добричко и Силистренско. Така участват в образуването на близо 60 села във Варненска област.

1.3.2. Гагаузи

Наред с разглежданата етнографска група на ваяците в посочения регион, друга характерна група, попадаща във фокуса на в моето изследване е тази на гагаузите. Както беше споменато в увода, причината да я разглеждам са моите родители. Селата от вътрешността, в които живеят гагаузи са: Брестак, Метличина, Червенци, Михалич, Кантарджиево и други, които не попадат във Варненска област.

В книгата „Гагаузите в България. Записки от терена.“ Живка Стаменова описва много елементи от техния бит, традиции и обичаи, които се припокриват с тези на преселниците от Тракия и Балкана. За групата на гагаузите се знае, че са изповядващи християнството българи, говорещи на турски или тюркски език, предимно в неофициална обстановка. Петър Стоянов в книгата „Одесос. Стара и нова Варна“ пише, че Руско-турските войни от XVIII и XIX век довеждат не само до ислямизиране на българското население в Североизточна България, но и част от него мигрира и се заселва в

Бесарабия, Влашко и южна Русия. Затова и днес групата на гагаузите е най-многобройна в Украйна и Молдова.

Гагаузите в България обитават основно североизточната част в района на Варна, Провадия, Шумен, Силистра и Балчик. Като най-известни гагаузки села се отличават: Генерал Кантарджиево, Куманово, Кичево, Виница (понастоящем квартал на град Варна), Брестак, Метличина, Червенци и Михалич. Един от първите изследователи на тази група е чешкият учен Константин Иречек. След едно от проучванията си в Североизточна България той определя района на местоживеенето им – тези, които живеят по Черноморието и попадат под влияние на гръцката църква ги нарича „приморски“ или „хасъл“ (същински) гагаузи, а тези, които живеят във вътрешността – „български гагаузи“.

Името гагаузи има следното етимологично значение: от двете думи – „гага“ (човка, клюн, уста) и „уз“ (дълъг, прав), което означавало твърд и непокорен човек, с много знаеща уста. Съществува и предание от местните жители на село Брестак за произхода на думата гагаузи от възклицанието „ГА“, което използват в речта си (като например „ша га направя“) (подобно на ваяците) и от името на племето „узи“.

Нравите на гагаузите са подобни на турските. Например мъжете се хранят отделно от жените. Смятат се за доста гостоприемни. Носиите им се доближават основно до турското национално облекло. Жените носят кърпи на главите, къси елечета без ръкави и широки пъстри шалвари, наречени „дон чатал“. През първата половина на XX век шалварите отпадат от облеклото на жените и се заменят от ризи, характерни за Добруджа (бели памучни ризи, с богата бродерия около пазвата в преобладаващ червен цвят). А мъжете носят фесове или калпаци, сини елечета, червени пояси и кафяви потури от овча вълна.

В статията „Музикалният фолклор на гагаузите от село Червенци, Варненска област“ на Димитрина Колева са представени само обредни песни на български език, свързани с празниците Коледа, Сурва, Лазаровден, Великден, Пеперуда, Герман, Еньовден, песни на сватба и моабет. В публикацията си Колева отбелязва, че турският език по това време се използва само в ежедневно общуване.

Поради преселването на ваяците в земите, северозападно от Варна, считани за местни за гагаузите, може да се направи предположение за взаимовръзката между етнографските им групи. Вследствие на съвместното им съжителство след 50^{те} години на ХХ век се стига до сливане и взаимовлияние на традициите им.

Бихме могли да обобщим, че процесът на доброволната постепенна асимилация на гагаузите у нас днес води до отказа на младите хора да се самоопределят като такива и почти да не говорят на турски език.

1.3.3 Музикалните практики в изследваните селища

Както бе споменато по-горе ваяците живеят относително уединено и спокойно, заградени от Хемските порти и планинската верига на Голешите. Опожаряването на селата Еркеч и Голица, както и походът на генерал Дибич Забалкански, подпомагат разселването на ваешката етнографска група към Варненските села. Въпреки това обаче ваяците запазват своя бит и култура, обичаи, народни хорá и инструменти. В книгата „Под небето на Еркеч“ Стойка Кънева отбелязва, че хорáта на еркечкия мегдан са под съпровода на кавала и гайдата. Това са именно „Конската“, „Войнишката“, „Калгамачката“ (смесено хоро, в размер 2/4) и кючекът, който обаче няма нищо общо с ориенталския танц, въпреки еднаквия метрум, той звучи по-скоро като хоро. Що се отнася до музиката на ваяците Димо Енев, отбелязва в своята статия „Непознатият Еркеч“, известното за ваешката етнографска група хоро „Кукленската“. То е в размер 2/4 и се танцува под съпровода на гайда. Най-предпочитани за ваяците са гайдата, кавалът и гъдулката.

В селата Баново, Николаевка и Левски, много разпространени хорá са „Дрънкаливата“ и „Голишката“ под съпровода на гайда.

Най-предпочитаният за гагаузите инструмент е гайдата, а под нейните звуци се изпълняват танците „Заешка игра“ и „Кършалама“. А един от най-известните гагаузки обичаи във Варненско е обичаят „Джамали“. До 80^{те} години на ХХ век гагаузите също съхраняват своята родова памет, традиции и обичаи. Един от тях е сватбеният. В

музикално отношение по време на сватбата най-разпространен инструмент е гайдата. По време на този обичай се изпълняват седем свирни, една от които е мелодията за къпане на младоженци, друга е наречена „пътнишка свирня“ и др. В статията на Николай Гурбанов „Билингвизмът при гагаузите и отражението им върху именуването на техните песни, танци и инструментали“, се отразяват имената на песни и инструментали, които се припознават като гагаузки заради тяхното заглавие, като: „Гагаузката“, „Гагаузки танц“, „Бресташка тропанка“, „Танц от Варненско“ и др. Това е така може би по причина, че са използвани имената на селищата, които обитава тази етнографска група.

Според него съществуват и типични гагаузки мелодии и танци като „Юч кюше авасъ“ (на трима души свирнята/играта), в размер 7/8, подобно на четворното хоро, „трапезни свирни“, които гагаузите наричат „Софра авасъ“ и типични за тях безмензурни мелодии.

Поради недостатъчно на брой събрани мелодии на терен се наложи използването и на вече публикувани източници.

Опирайки се на труда на Йорданка Неделчева „Народните песни в календарните празници, обичаи и обреди на ваяците“, в който са поместени 186 народни песни от селата Падина и Аврен, Варненско и дешифрирания нотен материал открит от мен на терен и представен в труда, се стига до извода, че използвани от ваяците са основно йонийски и фригийски лад. Предпочитани метруми са: двувременни, петвременни, седемвременни и деветвременни. При тази етнографска група се срещат и богато орнаментирани безмензурни мелодии, изпълнявани основно на трапеза. Забелязва се наличието на родова мелодия (изпълнена от гайдаря Павел Димитров), която се предава от поколение на поколение. По отношение на орнаментиката се забелязват форшлази и морденти. Най-известни хора за ваяците са: „Право хоро“, „Ръченица“, „Трите крака“, „Куцата“, „Овчата“, „Конската“, „Тропанка“ и „Калгамачката“, „Патак авасъ“.

Анализирайки трудовете на: Атанас Манов „Потеклото на гагаузите“, в който са включени 5 гагаузки песни, книгата на Николай Гурбанов „Минко Костадинов – майсторът на двугласната гайда.“, в който са дешифрирани 25 инструментални гагаузки мелодии и на база направените анализи на материала, който събрах на терен се стига до

създанието, че ладовата структура на гагаузката музика се свързва с използването на еолийски лад, макам хиджас и хиджаскяр. Основно използвани са морденти и трилери, както и двувременния, седемвременния и деветвременния метрум. Срещат се и богато орнаментирани безмензурни мелодии, имитиращи женски ридания. Такива мелодии са изпълнени от Слави Митев и от Минко Костадинов. Най-известни гагаузки хора са: „Кашик авасъ“, „Кадънджа“, „Кършълама“, „Дюс“, „Дьортаяк“, „Бресташки суйчук“ и други. И при групата на гагаузите се срещат родови мелодии, които се предават в поколенията напред.

На база съпоставка между музиката на двете групи на ваяците и гагаузите се установи, че в днешно време инструменталните им практики се различават една от друга в ладово отношение, но си и приличат, поради използването на безмензурни мелодии, едни и същи метруми, орнаменти и се наблюдава наличие на родови мелодии.

Вследствие на казаното до тук се стига до извода, че гайдата е предпочитан инструмент в празничния живот и на двете групи. Не бяха открити публикувани данни за наличие на други музикални инструменти.

ГЛАВА ВТОРА: ЛЮБИТЕЛСКО СВИРЕНЕ И ХУДОЖЕСТВЕНА САМОДЕЙНОСТ

2.1 Любителско свирене

Благодарение на миграцията от селото към града, музикантите започват да търсят начини професионално да практикуват занаята си и да получават препитание от уменията си в градска среда. Появата на съборите в Граматиково, Копривщица, Рожен и други регионални събори оказват голямо влияние в развитието на самодейността и съхранението на фолклора в днешните условия.

Тъй като любителското свирене се практикува от самоуки музиканти, свирещи за удоволствие, изследването ми се насочи към издирване на такива, основно във ваешките и гагаузките села. Това е така, защото фолклорната традиция е близка до автентичния вид и е запазена по-скоро в селата. Ще разглеждаме хора, които са самоуки музиканти, имат друга основна професия и изпълняват фолклорна музика. За удобство ще ги наричаме любители или непрофесионалисти.

2.2. Любителите свирачи от: Белослав, Аврен, Брестак, Вълчи дол, Червенци и Тополи.

В труда са разгледани творческия път на любители свирачи. Изпълнените от тях произведения по време на работата ми на терен са подложени на кратък музикален анализ, с цел намиране на общи черти в музиката, характерна за етнографските групи на ваяците и гагаузите.

Проведени са интервюта с потомствената певица и бивш секретар на читалището в село Брестак – Гиргина Стоянова. По време на интервюто Гиргина сподели и за друга самоука певица – Иванка Върбанова и нейният съпруг – Митко, което ме насочи да проведе интервю и с тях. За по-подробна информация се насочих към краеведа на селото Митко Радев. Респондентите – Иванка и Митко Върбанови и Митко Радев ми споделиха за най-известният гайдарджия от средата на XX век не само в селото, но и в района – Слави Митев, популярен с прякора „Чачито“.

Днес продължител на гайдарската традиция на фамилията на „Чачигата“ е Михал от град Вълчи дол (племенник на Слави и първи братовчед на Цвятко), с когото също бе проведено интервю.

От информацията получена от горепосочените респонденти за село Червенци и влиянието на гагаузката музика в околността, и поради популярността на изпълнителите на гъдулка в този район, теренното ми проучване се насочи именно там. Информатори от там са: Янка Колева – секретар на местното читалище и Кольо Янков – местен гъдулар.

Кольо Янков насочи вниманието ми към друг популярен изпълнител от с. Червенци – кавалджията и гайдар Иван Димитров – „Ванчика“ (р. 1934) – също гагауз. На един от въпросите за известни гайдарджии от региона Иван Димитров разказа за Иван Борисов, който свири и на акордеон наравно с гайдата. Владее пет инструмента и преподава кавал и гайда в град Дулово, но почива през 2009 г. Единствен останал жив от фамилията им е Петър Борисов – майстор на гайди и кавали в село Доброплодно. Това ме насочи да пътувам до селото и да намеря Петър Борисов, за да разбера повече за изпълнителския стил на брат му и баща му. Борисов ми сподели за още известни и атрактивни музиканти от района като кавалджията Никола Димов от село Михалич, който днес живее в град Вълчи дол. Това насочи проучването ми именно в град Вълчи дол и провеждането на интервю с Никола Димов (р. 1950).

Никола Димов ми сподели, че един от добрите инструменталисти и майстори на инструменти в района е Апостол Пенев Апостолов от град Белослав.

Тъй като Апостол се определя като ваяк, а тяхната музика е обект на моето изследване, насочи и ракурса на проучването ми в тази посока. На въпроса за други известни изпълнители от региона Апостолов споделя името на Павел Димитров – известен гайдарджия от село Тополи. Поради известността му като добър изпълнител, определящ се като ваяк, проучването ми се насочи в тази посока.

Съвместно с него в читалището на село Тополи се изявява и още един гайдарджия – дядо Минко Костадинов, с когото също бе проведено интервю.

Може да се обобщи, че възрастните инструменталисти, предавайки безкористно уменията, музикалните си познания и любовта към народната музика на по-младото поколение, създават предпоставка за съхранението, разпространението и популяризирането на родния фолклор. До 50^{-те} години на ХХ век това е единственият начин за неформално обучение, извършвано чрез слухово-подражателен метод.

*На база казаното по-горе се стига до извода, че кавалът и гайдата са били най-разпространени и предпочитани инструменти във Варненския край до 90-те години на миналия век. Непрофесионалните музиканти **предпочитат да свирят индивидуално, единствено когато ходят на сватби се събират в групи от двама или трима.** Един от аспектите, в които се е развила изпълнителската практика във Варненския регион е добавянето на тъпана в съчетание с гайдата, особено за сватбени тържества.*

*Гайдарите **предпочитат да свирят без ручило. Мелодиите, които изпълняват са съобразени с възможностите най-вече на сол гайдунци.***

*Двама са изпълнителите, чието майсторство се откроява сред останалите. Това са Слави Митев – „Чачито“ и Борис Петров. Първият можем да определим като първообраз, а вторият като създател. Както беше казано по-рано, „Чачито“ и неговите колеги, като кавалджията бай Григор са пионерите на сватбарските оркестри във Варненския край. **Може да се обобщи, че Борис Петров е първият, който създава собствена гайдарска школа в различни населени места около Варна.***

*Има характерни, така наречени родови мелодии, които се **предават от поколение на поколение.** Такива мелодии бяха споменати по-горе от информаторите Минко Костадинов (мелодия № 16) и Павел Димитров (мелодия №15).*

2.3. Организирано движение на художествената самодейност след 50^{те} години на ХХ век

Фолклорната музикална практика днес се разделя на непрофесионално (любителско) изкуство, практикувано в читалищни състави и професионално изкуство, изявяващо се в професионалните фолклорни ансамбли. Корените на любителското музициране във Варненския край можем да проследим назад във времето до началото на ХХ век.

Появяват се самодейните оркестри, ръководени от унгарски, чешки, хърватски и други музикални дейци. Такъв е създаденият от Михайл Шафран оркестър в град Шумен през 1851 г. В град Варна също се създават такива любителски оркестри, като най-многоброен е тамбурашкият оркестър (съставен от хърватски тамбури) към Морското училище с ръководител Александър Кръстев през 1910 г.

Според информаторите, открити в хода на моето изследване, след 1944 г. художествената самодейност се превръща в основен елемент от културния живот на хората в региона. Освен в читалищата се създават колективи към армейски поделения, предприятия, както и се сформират състави от различни малцинствени групи (цигани, арменци и други). Разрастването на самодейността довежда до създаването на специални институции за методическо ръководство като: Комитет за наука, изкуство и култура и Централен дом за народно творчество, към които се създава библиотека с методически материали и репертоар. През 60^{-те} години тези организации се ръководят от Националния съвет (читалищна самодейност), Централния съвет на профсъюзите (профсъюзна самодейност) и Централния комитет на комсомола (училищна, младежка самодейност). През 70^{-те} години се създават още институции, ръководени от специално изградения Национален Център за Художествена Самодейност. Негова задача е организирането и провеждането на републикански фестивали, чиито участници са лауреати от общински и окръжни прегледи на художествената самодейност.

Значителни постижения в самодейната музикална култура на Варна оказват оркестрите от народни инструменти към Окръжния

народен съвет, към Ансамбъла на Окръжния дом на културата от МВР, на Ансамбъла на Окръжния кооперативен съюз с ръководители Христо Попов, Атанас Илиев, Найдено Найденов и Радослав Данов.

В интервю, което проведох с Данчо Радулов той споделя, че преди да се създаде ансамбъл „Варна“ в областта съществували фолклорни ансамбли още от 1962 г. В град Девня например има състав към циментовия завод с ръководител Йордан Илиев и в град Белослав към стъklarския завод с ръководител Димо Илиев. Постепенно се създава и изгражда устойчива културна политика на основата на фолклора и започва формирането и на професионални ансамбли. Всички ръководители обикалят малките села, за да издирват автентични хора, които да им послужат за направата на танци за сцена. „Варненското хоро“ или кючек, както много хора го наричат е едно от тях.

През 60-те години на XX век се създават и други фолклорни състави в град Варна. Пример за такъв е групата от млади мъже и жени от квартал Аспарухово, които сформират танцов състав към читалище „Просвета 1927“.

Днес фолклорните ансамбли представят народните обичаи по един обработен начин като обобщена форма на определената фолклорна област, а не толкова като автентичен танц от бита на българина в миналото.

След ДАНТП „Филип Кутев“ се създават ансамбли и в други големи градове като Плевен, Пазарджик, Благоевград и Пловдив. Повечето ансамбли се формират като любителски, но постепенно придобиват статут на професионални, като например Ансамбъл „Варна“ формиран като любителски през 1961 г. и достигнал до професионален през 1976 г. След 1989 г. държавата престава да подкрепя финансово фолклорните ансамбли и те преминават под опеката на общините /с изключение на „Филип Кутев“/. Именно за това Ансамбъл „Варна“ престава да съществува. През този период се създават и първите частни фолклорни ансамбли (като „Чинари“ през 1993 г. , „Българе“ през 2002 г. и други). Появяват се нови детски музикални школи и детски фолклорни ансамбли към различни училища, чиито ръководители са известните във Варна преподаватели

по народни инструменти – Николай Докторов, Данчо Радулов, Симеон Симеонов, Недко Царев и други.

Професията „народен певец или музикант“ се утвърждава през ХХ век с преминаването на фолклорната традиция в „новото време“. Понятието „сцена“ означава място за изява на артиста, на неговите качества и майсторлък. След политическите промени в България през 1989 г. в страната понятията „Художествената самодейност“ и „любителско творчество“ битуват заедно.

След 50-те години на ХХ век във Варненския регион се развиват две тенденции във фолклорните инструментални практики – любителско солово и колективно самодейно музициране. От индивидуалните изпълнители някои се изявяват по сватби и събори, а други са част от читалищни състави. Като най-изявени любители свирачи се открояват гайдарджии и кавалджии, начело със Слави Митев – „Чачито“, който основно свири както самостоятелно, така и в сватбарски оркестри, Михал Митев – негов племенник, Борис Петров Кольо Янков, Петър Борисов, Апостол Апостолов, Павел Димитров, Иван Димитров, Минко Костадинов.

В периода на развитие на художествената самодейност се създават състави към читалища, фабрики и заводи. Като най-запомнящи се в град Варна се открояват ансамбълът към ГНС, ансамбълът на МВР, съставът към читалище „Просвета“ в квартал Аспарухово, детският оркестър към читалище „Маяковски“, ансамбълът към Корабостроителния завод и други. С тях са работили професионални композитори и хореографи и по този начин самодейността се превръща в копие на професионалното изкуство, както отбелязва и руският учен Едуард Алексеев. Един от тези състави – ансамбълът към ГНС става основата на професионалното фолклорно изкуство във Варна, в лицето на АНПТ „Варна“. Точно затова в трета глава ще бъде разгледана професионалната ансамбова практика, която е свързана със специализирано обучение на изпълнителите. Във фокуса ще попаднат някои от утвърдените методики в обучението по народен инструмент, породени от личната практика и генериран опит на преподавателите в град Варна.

ГЛАВА ТРЕТА: ПРОФЕСИОНАЛНИ ФОЛКЛОРНИ ИНСТРУМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ ВЪВ ВАРНА

Професионалните фолклорни инструментални практики в града, след 50^{-те} години на ХХ век имат следните проявления:

- Първото е професионалното фолклорно ансамблово изкуство;
- Второто – обучението по народни музикални инструменти;
- Третото е свиренето в сватбарски оркестър.

Професионалното фолклорно изкуство в града води началото си с обявяването на „Ансамбъл Варна“ за професионален през 1976 г. Нуждата от професионално подготвени фолклорни музиканти налага и създаването на специализираните училища по изкуства. В продължение на 30 години те усъвършенстват моделите си на обучение, базирани на основата на класическите средни и висши музикални училища.

Музикантите добиват статут на професионалисти при следните условия: когато обучението им преминава в специализирани за това институции и когато изпълнението на фолклорна музика им осигурява постоянен доход. Съществуват четири основни типа професионални активности, а именно:

- Музикално-фолклорно изпълнителство, включващо певци, инструменталисти, танцьори;
- Музикално-фолклорно творчество – състоящо се от композитори и хореографи;
- Организиране и администриране на фолклорните практики от художествените ръководители;
- Конструирание на медийни образци в лицето на режисьори, продуценти, фолклористи и музиковеди.

3.1. Ансамбъл за народни песни и танци Варна – зараждане, развитие и репертоар

След създаването на ДАНПТ „Филип Кутев“ /1951 г./ до 1979 г. се изгражда национална мрежа на фолклорните ансамбли, част от която е и Ансамбъл за народни песни и танци „Варна“. Ансамбъл „Варна“ сменя статута на вече съществуващия като любителски състав към Градския Народен Съвет. Причината за закъснението по създаването на такава институция е свързана с местната управа, която счита, че районът на Варненска област не притежава уникален фолклор. Множество критици смятат, че на Варна не ѝ е нужен ансамбъл поради местоположението ѝ, тъй като черноморският и пристанищен център никога не е бил средище на „самобитна фолклорна култура“.

Първи художествен ръководител и директор на Фолклорен ансамбъл „Варна“ е хореографът Петър Ангелов. Съществуването на състава преминава през 3 основни етапа:

- През 1961 г. със създадения като любителски фолклорен състав към ГНС.
- От 1976 г. до 1991 г. ансамбълът е с общински статут.
- От 1991 г. до днес е със статут на Сдружение с идеална цел.

Ансамбъл „Варна“ преминава под ръководството на Юлиян Станев¹ – Хореограф и главен художествен ръководител на състава, подпомогнат от Данчо Радулов – ръководител на оркестъра и Йорданка Неделчева – ръководител на хора. През третия етап отново се връща методът на дофинансиране от общината заедно с него ансамбълът се издържа и от концертните си изяви.

В периода като общински колективът достига до 80 члена, но не само самодейци, а участие взимат и вече завършили възпитаници от двете фолклорни училища в град Котел и село Широка лъка.

¹ Син на Белчо Станев – първият ръководител и хореограф на фолклорния ансамбъл към ГНС.

След създаването на професионален ансамбъл „Варна“ основна задача пред ръководителите е да се състави уникален и характерен репертоар. Това провокира изследвания на Варненския регион и събиране на фолклорен материал от околните села, представляващи интерес за ръководителя Петър Ангелов, а именно Голица, Бърдарево, Солник и Еркеч. В тези типично ваешки села е специфичен начинът на провикване при танцьорите (като гларуси), маниер, който Ангелов умело вплита в танците „Еркечки танц“ и „Танци от Голица“. Активната дейност на колектива извън България налага изучаването на спецификите и на останалите фолклорни региони на страната.

От 1980 г. за диригент на оркестъра на Ансамбъл „Варна“ е поканен Данчо Радулов. В интервюто с него той разказва, че през годините прави авторски хорá и аранжimenti за соло гайда. Мелодиите, които научава Радулов от дядо си дава на Коста Колев, за да ги аранжира. Работи и със Стефан Мутафчиев и Красимир Кюркчийски, Стефан Кънев, Боян Нанков и Анастас Наумов.

Ансамбъл „Варна“ издирва, запазва и разпространява фолклора на Варненския край. От създаването си съставът има по 12 задължителни концерта на година. Радулов споделя, че малко след 2005 г. отново става диригент на възобновения ансамбъл Варна. Съставът вече е с ръководител – хореографът Юлиан Станев. А в момента (2019 г.) Радулов е и диригент на ансамбъла към МВР, след напускането на Димо Железов.

Причините, довели до края на съществуването на АНПТ „Варна“ през неговия втори етап са две: политически и личностни. Политическите са свързани с демократичните промени в страната през 1989 г. Тогава ансамбълът е обявен за „комунистически“ заради многобройните си концерти пред партийните лидери. А личностните са свързани с персонално отношение към ръководителя Петър Ангелов. Конфликтът отслабва авторитета на ансамбъла и в съвкупност тези фактори водят до закриването му след последното им турне до Испания.

Заслужава да се отбележи фактът, че когато Варненският ансамбъл прекратява своето съществуване, за да продължат да свирят всички професионално подготвени музиканти се насочват към Ритуалната зала в града. Именно по този начин се спомага за развитието на такъв специфичен ритуален ансамбъл, чиято цел е участие само на сватбени ритуали. Пръв ръководител на ансамбъла е Найденов Найденов, който създава т. нар. „битов“ ритуал, а след него и Живко Димитров, който го осъвременява. Днес, за съжаление, от три сватбени зали функционира само една. В нея се изпълнява и този ритуал, който привлича вниманието не само на местните, но и на чужденците.

3.2. Професионалното обучение по народни инструменти в град Варна – специфики и личности

По-рано беше отбелязано, че преди появата на специализираните училища за фолклорни изкуства предаването на фолклорната ни традиция се осъществява по неформален начин. Началото на професионалното музикално обучение в България се свързва с Частното музикално училище, основано в София през 1904 г. и превърнато в държавно през 1912 г., както и с Държавната музикална академия, създадена 1921 г., където подготовката на младите изпълнители преминава на по-високо ниво. След 50^{-те} години се създават музикални училища и в Русе, Плевен, Стара Загора, Бургас, Пловдив, Благоевград. Подкрепата на държавата към фолклора води до създаване на специализираните училища в град Котел през 1967 г. и село Широка лъка през 1971 г. Основната им цел е да подготвят кадри за професионалните ансамбли, да изучават и овладяват националните музикално-фолклорни стилове.

Липсата на натрупан опит в педагогическата дейност е наложило търсене на проверени методи на преподаване, свързано с методиката на обучение по класически инструменти, която се опира на вековен опит. Все повече се натрупват теоретични изследвания за анализиране на различни страни от обучението по инструмент – звукоизвличане, орнаментика, колективно музициране и други. В съвременния обучителен процес учителите използват широко в работата си иновативни методи и музикалните приложения в

интернет, за да улеснят процеса на обучение и да провокират желанието за развитие у децата в тази сфера.

Първи белези на формалното обучение в град Варна могат да се открият още в началото на ХХ век със създадения тамбурашки оркестър от Александър Кръстев към Морското училище. Това е част от навлизащата тогава тенденция да се формират състави от хърватските инструменти, с предимно класически репертоар.

Основно място, в което се осъществява формалното обучение от средата на ХХ век до появата на специализираните училища за фолклорни изкуства, са читалищата с различни музикални школи. След 70^{те} години на ХХ век в град Варна като такива средища се обособяват читалищата: „Просвета“, „Маяковски“, „Христо Ботев“ и „Васил Левски“, където днес репетира „Гайдарски оркестър Диньо Маринов“; школите към кино Корабостроител, ОДК Варна, Македонски дом, Еврейски дом и съставите към предприятията и учрежденията в града.

Безспорно най-популярната по време на социалистическия строй и единствена за обучение на фолклорни инструменталисти е школата на Христо Попов към Центъра за художествена самодейност в град Варна, която днес не съществува. Към този център е имало танцов състав – с ръководител Белчо Станев, хор – с ръководител Стефка Стефанова и оркестър – с ръководител акордеониста Христо Попов. Първоначално кадри за този състав се събират от околните села, които формират и оркестъра към Центъра за художествена самодейност в града. А той включва: двама кавалджии – Цвятко Денков и Христо Христов, двама гайдари (за които не бе намерена информация), петима гьдулари – Божидар Асенов, двама Ивановци, Дойчо Дойчев и Койчо Тихолов, както и двама тамбуристи – Жоро (с прякор „Френския“) и Георги Германов. Нарасналият брой на желаещите след 50^{те} години да свирят на народни музикални инструменти довежда до нуждата от създаване и на детската музикална школа към Центъра за художествена самодейност. Постепенно се оформят школи по всички български народни инструменти с ръководители: Цвятко Денков – по кавал (по-късно и Христо Христов), Дойчо Дойчев – по гьдулка, Георги Германов – по тамбура и бай Данчо – по контрабас.

Своеобразен лидер в обучението по народни инструменти е град Варна с цели три училища – едно музикално и две профилирани. Началото се поставя със сформирването на първата фолклорна паралелка в Основно училище „Антон Страшимиров“ през 1994 г. с ученици от пети клас. Един от създателите на фолклорните паралелки в училището е Николай Докторов. В момента преподаватели в училището са: Недко Царев – по гайда, Симеон Симеонов – по гъдулка и Георги Мановски – по тамбура.

Учениците, които желаят да свирят на български народни инструменти и да продължат музикалното си обучение след VII клас могат да го направят и в Средно училище за хуманитарни науки и изкуства „Константин Преславски“, създадено през 1988 г. като хуманитарна гимназия. През 2003 г. то е преименувано в Национална гимназия за хуманитарни науки и изкуства. През 1999 г. е създаден профил Музика от учителя по гъдулка Генчо Стоянов, с цел тези, които завършват Основно училище „Антон Страшимиров“ да бъдат обхванати, продължавайки музикалното им образование след VII клас. Преподаватели по народни инструменти днес са: Венелин Мутафчиев (по кавал), Драгни Драгнев (по гайда) – завършили НУФИ село Широка лъка и Генчо Стоянов (по гъдулка) и Георги Мановски (по тамбура).

Национално училище по изкуствата „Добри Христов“ е изцяло профилирано. Създадено е през 1944 г. като държавен музикален институт за класическа музика. През 1956 г. училището получава името на бележития местен музикален педагог, критик и композитор Добри Христов. Поради засиления интерес към фолклора през 2002 г. към училището се създава и паралелка по народни инструменти, а през следващата година и по народно пеене. Създател на фолклорната специалност е известният гайдарджия Диньо Маринов, оказал голямо влияние в развитието на фолклорната музикална култура в града. Преподаватели тук отново са: Николай Докторов – по кавал, Недко Царев – по гайда, Симеон Симеонов – по гъдулка, и по тамбура – Даниела Инджова. От учебната 2018 г. в училището е открита и специалност каба гайда – с преподавател Алексей Енчев.

В процеса на изследване бе установено, че има няколко различни метода на преподаване на фолклорна музика, утвърдени

от личният опит на преподавателите по народни инструменти в град Варна.

Проведени са интервюта със следните преподаватели от НУИ „Добри Христов“ и ОУ „Антон Страшимиров“: Николай Докторов – по кавал, Димо Железов - по кавал, Недко Царев – по гайда, Симеон Симеонов – по гъдулка, Даниела Инджова – по тамбура, Алексей Енчев – по каба гайда, Никола Георгиев – преподавател в школа по гайда в гр. Аксаково. Както и преподавателите от НГХНИ „Константин Преславски“ – Венелин Мутафчиев – по кавал, Драгни Драгнев – по гайда, Генчо Стоянов – по гъдулка, Георги Мановски – по тамбура.

Може да се обобщи, че през последните четиридесет години в град Варна се откроява устойчива, възходяща тенденция на развитие в обучението по народни музикални инструменти.

Най-голям превес има гайдарската школа поради факта, че гайдата е най-разпространеният инструмент не само в града и областта, но и в страната. Това, наред с личният авторитет на учителите по гайда, обуславя и по-големия интерес към изучаването и овладяването ѝ. След нея по значение се обособява и кавалджийската школа. Както бе отбелязано във втора глава и днес гайдата и кавалът продължават да са най-предпочитаните инструменти в региона – както сред любителите, така и сред професионалистите, което е пример за устойчива във времето инструментална практика.

Всички преподаватели във Варна са добре подготвени специалисти, преминали основно през музикалните училища в Котел и Широка Лъка и Академията в Пловдив. Въпреки, че донякъде имат унифицирана професионална и педагогическа подготовка, те не спират да търсят и усъвършенстват свои методики за преподаване и мотивиране на техните възпитаници. Споделени и описани, те биха могли да обогатят педагогическата практика в цялата страна, в период на затихване на интереса към овладяване на традиционните ни инструменти.

3.3. Възникване на сватбарските оркестри

Зараждането на сватбарската оркестрова практика може да се проследи още от малките инструментални групи от ромски произход описани в статията на Димитрина Кауфман „От възрожденската чалгия към съвременните сватбарски оркестри“. През 20^{-те} години на ХХ век се наблюдава колективно свирене на народни инструменти, но само любителски. До тогава музикантите свирели предимно поединично. На хорото, както и по сватби инструменталистите получавали символично заплащане, с което да подпомогнат издръжката си, но не и да се прехранват основно. По сватби вече започва да звучи и градска музика като шлагери, танга и валсове, наред със селската народна музика по време на извеждане, на път и на блага ракия. За да отговарят на съвременните вкусове, на сватбарските оркестри се налага да смесват в репертоара си традиционната селска музика с популярна градска. Сватбарските ни оркестри съществували неформално и неофициално, но след включването им в Дирекция „Музика“ те вече имат право да взимат участие в общински, регионални и национални прегледи. Първи такива инициативи се провеждат в село Стамболово през 1985 г. Сватбарските оркестри се превръщат в най-слушаните групи и с най-много млади почитатели. Причината за това е свързана с импровизациите, които правят по време на изпълненията си. Достига се до оформянето на шаблони, при които има един водач на импровизацията, а останалите изпълнители я заучават и овладяват достатъчно бързо особено с навлизането на магнетофонните ленти и касетите. Чрез тях бързо се усвоява „краденето“ на различни солови интерпретации в инструменталната изпълнителска практика. Като основоположник в тази насока Димитрина Кауфман определя Иво Папазов, който изгражда уникален стил и провокира останалите кларинетисти да му подражават.

През 80^{-те} години повечето сватбарски музиканти съчетават държавната работа в професионалните фолклорни ансамбли със свиренето по сватби. Очертава се устойчива тенденция все повече

гайдарджии и кавалджии да се стремят да копират известните кларинетисти и техния стил.²

Репертоарът на подобен тип състави може да се разглежда в две категории – българска музика и циганска музика (кючек). Българската сватбарска музика включва всички неравноделни метруми познати в традиционната народна музика. Като предпочитани се открояват $2/4$ и $7/8$. При нея има редица пасажи, които се свирят в унисон или се редуват с определени импровизации. Доста голям брой от мелодиите са измислени от сватбарските музиканти. Често при тези състави присъства театралният елемент, защото това допълнително доставя удоволствие на публиката. Висшите умения на сватбарските музиканти са представени чрез изпълнение на сложни ритмични синкопирания, арпежи, хроматизми или чрез забързване на темпото. Втората категория – циганската музика е представена от кючека, най-често в размер $2/4$ и $9/8$ – жанр, характерен за циганите и изпълняван като солов танц. Мелодиите са композирани от сватбарските оркестри или са част от по-стари цигански мелодии, а други са вдъхновени от музиката на Сърбия, Гърция и Турция или пък от индийската филмова музика.

През 90^{-те} години, а и днес, сватбите са далеч от тридневните събития от миналото. Българите вече не могат да си позволят пищни сватбени тържества. Поради тази причина в днешно време сватбите продължават един следобед или една вечер и все по-често се използват услугите на DJ, вместо сватбарски оркестър.

От всичко казано до тук можем да обобщим, че въпреки налаганите забрани и ограничения по време на социалистическия строй, сватбарските оркестри преживяват разцвет и добиват значителна популярност именно тогава. Това вероятно се дължи и на факта, че те остават близо до народа и непосредствени участници в едно от най-важните събития в живота на българина – сватбата. В същото време ансамбловото изкуство се изживява

² Затова днес се налага и терминът „кларинетистки стил“ при гайдата.

предимно на „голямата“ сцена и по официалните електронни медии, отдалечавайки се в известна степен от празника на народа. Днес на българските сватби можем да чуем да се изпълняват колкото ключеци, толкова и народна музика. Тези твърдения се потвърждават и от ръководителите на водещи оркестри от град Варна. Това е тенденция, която би могло да се преодолее единствено с навлизане на нови идеи на полето на фолклорната ни музика, които да влияят на динамичните промени във вкуса на българите.

3.3.1. Варненските сватбарски оркестри

Варна и региона не остават по-назад в развитието на сватбарската музика, в която през различните периоди участват и професионални музиканти. До 50-те години на ХХ век популярни сватбарски оркестри в град Варна са: Оркестър „Орбита“ (ръководител Тодор Димов), Оркестър "Черно море" (ръководител Иван Иванов), Оркестър „Албена“, Оркестър на Радио Варна, Оркестър „Дружба“ (Христо Колев, Данчо Радулов, Генчо Стоянов), Оркестър „Златни пясъци“. Във фонда на Радио Варна има техни запазени записи, а именно: **Оркестър „Орбита“** – „Кръшно хоро“, **Оркестър "Черно море"** - „Варненско хоро“, „Анина ръченица“, „Димино хоро“, **Оркестър „Албена“** – „Право хоро“, „Ръченица“, **Оркестър на Радио Варна** – „Ситно хоро“, „Право хоро“, „Тракийско хоро“, **Оркестър „Дружба“** (Христо Колев, Данчо Радулов, Генчо Стоянов) – „Сюита за народен оркестър“, **Оркестър Златни пясъци** „Пайдушко хоро“, „Северняшко хоро“ .

Както се вижда от казаното за сватбарските оркестри – тяхната роля, влияние и авторитет нараства особено след 80^{-те} и 90^{-те} години на ХХ век. Именно затова във фокуса на изследването попадат и оркестри за сватбарска музика от град Варна, които започват своето съществуване в този период и се налагат като устойчива изпълнителска практика, просъществувала до наши дни.

В труда са разгледани оркестрите: „Аксаковската народна група“, Оркестър „Варненци“, Оркестър „Камчия“, Оркестър „Здравец“, Оркестър „Бриз“ и Оркестър „Орхидеи“.

Най-известните авторски пиеси на оркестър „Варненци“ придобиват широка популярност отвъд пределите на Варненска област и стават хитове в цялата страна – „Тез червени домати“, „Сините манти“, „Зелена салата“ и др.

Трябва да се отчете и фактът, че съществува циркулация между членовете на оркестрите, част от тях се прехвърлят в други или преименуват, както е видно от горе посочените източници. Смята се, че който държи името на оркестъра е неговият ръководител, а останалите са просто приходящи. Родствената връзка държи ядрото на състава.

Анализирайки информацията за оркестър „Здравец“, се налага извода, че популярността му се дължи предимно на създаването на ключеци („Бомбата“, „Ловджийски“, „Газ-спирачка“), а не на български народни хора.

Може да обобщим, че за разлика от горе посочените оркестри, които са от семеен тип, оркестрите „Бриз“ и „Орхидеи“ се характеризират с това, че членовете на съставите им нямат родствена връзка, а ги свързват единствено музикалните им способности и любовта към музиката.

Разгледаните до тук сватбарски оркестри от град Варна са обичани и търсени за различни семейни мероприятия без значение дали имат или нямат музикално образование. Хората не ги търсят заради образованието, а заради музиката, която изпълняват и зарядът, който носят на публиката си. Няма никакво значение дали си грамотен или неграмотен музикант ако, успееш да спечелиш уважението и обичта на хората.

Интересът към сватбарската музика води до създаването на много на брой състави в този жанр. Това може да се дължи на спадът в търсенето на индивидуалните сватбарски музиканти – най-добрите в селото, тъй като оркестъра е по-атрактивен и предпочитан за големи тържества поради по-голямата си издръжливост и възможността за озвучаване. Затова може би се налага в практиката на семейните тържества да свирят сватбарски оркестри.

За да измерим относителната тежест и популярност на всеки един оркестър във Варненския регион се позовах на данни от платформата за видеосподеляне YouTube, които могат да ни послужат за анализ и обобщение. Първата стъпка бе да се направи проучване на броя видеоклипове на варненските сватбарски оркестри (15.11.2020 г.)

Диаграма 1

В хода на изследването бе направена и класация „топ 10 най-гледани клипове на фолклоризирани вокално-инструментални мелодии, изпълнени от Варненските сватбарски оркестри“.

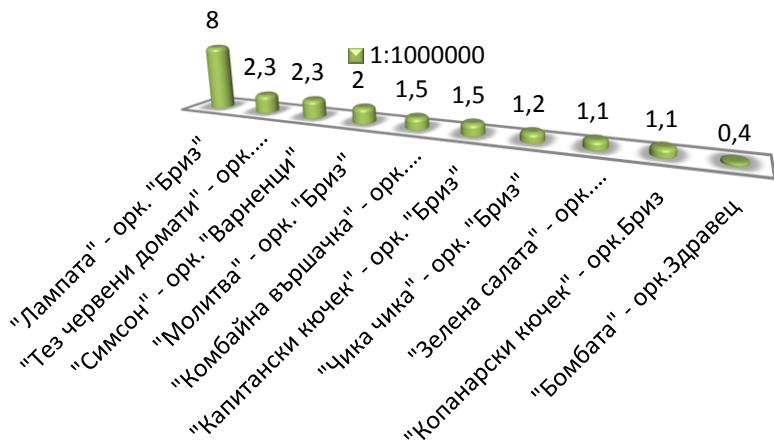
Топ 10 най-гледани хорà в YouTube, изпълнени от Варненски сватбарски оркестри

Диаграма 2

След като бе направена класация на най-гледаните вокално-инструментални мелодии, вниманието ми се насочи към съпоставяне и на най-гледаните мелодии с ориенталско звучене (кючеци), също част от жанра на съвременната сватбарска музика.

Топ 10 най-гледани кючеци, изпълнени от Варненски сватбарски оркестри в YouTube

Диаграма 3

Въз основа на анализ на данните от платформата за видеосподеляне YouTube, можем да обобщим, че оркестър „Бриз“ е най-популярният варненски оркестър, следван от оркестър „Варненци“. Във всеки сватбарски състав във Варна неизменно участва поне един български народен инструмент – кавал, гайда или гъдулка, за разлика от други подобни оркестри, където предпочитан е предимно кавалът³. Логично би могло да възникне хипотетичен

³ В различни периоди на оркестрите “Странджа“, „Тракия“, „Ямбол“, „Калофер“, „Конушенски“, „Младост“, „Канари“, „Тракийско настроение“, „Детелини“, „Брестовица“, „Млади тракийци“ и други.

въпрос за взаимовръзката между липсващ активен и утвърден професионален фолклорен ансамбъл във Варна и популярността на местните сватбарски оркестри. В последните тридесет години тук се формират значителен брой професионални музиканти, които логично търсят и своя път на успешна реализация. Това съвпада и с периода на преход към пазарна икономика в страната ни и отстъплението на държавата от подкрепа за фолклорното ни изкуство. Музикантите са принудени да намерят други пътища за препитание и това обуславя активността им в жанра на сватбарската музика. В същото време не се изкушават да експериментират в областта на етно, поп и джаз музиката, каквито тенденции отбелязваме в други части на страната. Те са по-скоро традиционалисти, които настойчиво търсят начини за достигане до по-широк кръг публика и съответно повече професионални ангажименти – чрез музикални телевизионни канали, известни социални мрежи и платформи за видеосподеляне. Такива действия водят до поддържане на популярността и интереса към народните ни инструменти във Варна и вероятно и до известно ограничаване широкото навлизане на кларинета и саксофона тук. Подобни заключения биха могли да подбудят и други изследвания за различни интерактивности между професионалната ансамблова практика и изявиите на традиционните ни инструменти на полето на сватбарската музика в други части на страната.

Заклучение

Варна в музикално отношение е колоритен район и представлява интерес за заселване от много общности, допринесли със своята идентичност за разнообразието на мелодиката, танците, облеклото и традициите в района. Поради тази причина не може да се постави ясна граница в коя фолклорна област се помества този регион, тъй като в нея се преплитат елементи от двете фолклорни области – Северняшка и Добруджанска. Като цяло музиката, която се изпълнява в този регион вероятно може да се доближи до фолклорът на Добруджа, въпреки че няма изследвания на селищата във Варненския регион. На база изпълнителската практика, която съществува в момента може да се направи извод, че в музиката на Варненския регион преобладават черти и от Добруджанската фолклорна област. Подобно мнение споделят авторитетни преподаватели и изпълнители от Варна като: Данчо Радулов, Димо Железов, Николай Докторов и други.

Заради близостта на селата Еркеч и Голица и настъпилото им разселване впоследствие в околностите на град Варна, може да се направи предположение за музикалното взаимовлияние между етнографските групи на ваяците и местните гагаузи. Вследствие на съвместното им съжителство след 50^{-те} години на XX век се стига до сливане на традициите им въз основа на различни фактори, които водят до смесването и преплитането на тяхната музика, култура и традиции. Доброволната постепенна асимилация на гагаузите днес води до отказа на младите хора да се самоопределят като такива и вече почти не говорят на турски език. Доброто съжителство между етнографските групи е основа не само за съхранението на техните обичаи. Това води и до взаимно обогатяване и препредаване от поколение на поколение на всичко онова, което са създали техните предци на земите от днешния Варненски край – неделима част от фолклорната традиция на Североизточна България.

От направените анализ и съпоставка на инструменталните мелодии на ваяци и гагаузи, която направих може да се каже, че двете етнографски групи вероятно нямат много общи черти в музиката си.

Гагаузката музика се отличава с по-скоро ориенталско звучене, а ваешката е по-близка до българския фолклор. И двете групи имат запазени родови мелодии, които се предават от поколение на поколение, от баща на син, от дядо на внук. Една от отличителните черти и на двете групи е предпочитанието им към определени ладове – при ваеците – мажор и минор, а при гагаузите – хиджас и фригийски лад, характерен за източните народи.

Вследствие на казаното до момента смятам за изпълнена задачата с обследването на музикалните традиции на ваици и гагаузи.

Във втора глава на труда е застъпена темата за любителите музиканти от областта. Възрастните инструменталисти, предавайки своите умения, музикални познания и любов към народната музика, създават предпоставка за съхранението, разпространението и популяризирането на родния фолклор. До 50^{-те} години на XX век, любителите музиканти в района предпочитат да свирят индивидуално, а не да са част от група или оркестър. Характерно за периода е, че „музикантската професия“ основно се практикува от мъже, но с течение на времето и еманципацията на жените, днес все повече момичета се занимават с изпълнителска дейност на българските народни инструменти.

На база теренните проучвания и проведените интервюта предимно с гайдарджии и кавалджии в региона се стига до съждението, че гайдата и кавалът са най-разпространените инструменти във Варненско до зараждането на професионалното ансамболово свирене. Информаторите споделят, че в миналото тъпанът не е популярен инструмент за областта, а появата му в този край се дължи на фолклорните ансамбли. След навлизането им той се превръща в неизменна част от сватбеният ритуал.

Изпълнени са и задачите за проследяване на зараждането на самодейността в района, издирването на фолклорни инструменталисти, пазители на автентичната музика, анализирани са малкото останали инструментални мелодии от региона.

В процеса на изследване бе установено, че има няколко различни метода на преподаване на фолклорна музика, утвърдени от личният опит на преподавателите по народни инструменти в град Варна – като свиропееенето и използването на информационните

технологии в обучителния процес. Може да се обобщи, че през последните четиридесет години в град Варна се откроява устойчива тенденция на развитие в обучението по народни музикални инструменти.

Изпълнени са задачите за проследяване формите и развитието на обучението по народни инструменти в града, а в следващата подглава са обследвани сватбарските оркестри, които продължават практиката си и днес. Налага се констатацията, че на българските сватби се свирят повече ключеци. Подобна тенденция потвърждават и ръководителите на водещи оркестри от град Варна. Това е една нерадостна статистика за нашата нация, която може да доведе до обезличаване на българските културни ценности. Отчита се и фактът, че съществува движение между членовете на оркестрите, част от тях се прехвърлят в други или се преименуват в нови оркестри. Смята се, че който държи името на оркестъра е неговият ръководител, а останалите са просто приходящи. Родствената връзка държи ядрото на състава. За разлика от горе посочените оркестри, които са от семеен тип, оркестрите „Бриз“ и „Орхидеи“ се характеризират с това, че членовете на съставите им нямат родствена връзка, а ги свързва единствено любовта към музиката, музикалните им способности и стремежът към професионална реализация. Факт е, че почти всички посочени сватбарски състави се създават по едно и също време с изключение на „Бриз“ и „Орхидеи“.

Интересът към сватбарската музика води до създаването на много на брой състави в този жанр и налагането им, поради голямата им издръжливост и възможност за озвучаване и разнообразен репертоар. Затова може би се налага в практиката на семейните тържества да свирят сватбарски оркестри.

Считам, че в голяма степен е изпълнена целта да се изследва развитието на фолклорните инструментални практики във Варна от 50^{-те} години на миналия век до днес. Надявам се настоящият труд да запълни известна празнина в родната ни етномузикология и да провокира интерес към фолклора във Варна и региона, както и да бъде отправна точка за нови изследвания.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. За първи път се прави изследване и съпоставка на инструменталната изпълнителска практика на ваяци и гагаузи в някои села на Варненска област.
2. Изследвани са традициите на любителското инструментално музициране във Варна след 50^{-те} години на XX век. Обследван е творческият път на инструменталистите, а изсвирените от тях мелодии са дешифрирани, анализирани и приложени в труда за първи път.
3. Описани са основните методи, които използват преподавателите по народни инструменти в днешните условия, подпомогнати от комуникационни и информационни технологии.
4. Проследено е развитието на професионалното фолклорно изпълнителство във Варна.
5. Проучена и анализирана е съвременната сватбарска инструментална практика в град Варна.

Дисертационният труд „Традиционни фолклорни инструментални практики във Варна и някои селища в региона” представлява допълнение в регионалните изследвания на Североизточна България. Разгледаните проблеми, свързани с основната цел на проучването, отразяват съвременното състояние на локалното изпълнителско изкуство.

ПУБЛИКАЦИИ

Доклади от научни конференции, публикувани в сборници

Василева, Паолина. Етнографските групи във Варненско, - В: Културен семинар „Непознатите“- сборник доклади и статии, 30 ноември 2018 г. Пловдив: АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2019, с.42-53. ISBN 978-954-2963-48-6

Василева, Паолина. Зараждане и развитие на обучението по народни инструменти в град Варна. - В: Втора Международна научна конференция „Наука, образование и иновации в областта на изкуството“, 24–26 октомври 2019 г. Пловдив: АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“, 2019, с.348-353. ISBN 978-954-2963-56-1

Василева, Паолина. Предаване на нематериалното културно богатство и методите, използвани от учителите по народни инструменти в град Варна - В: Пролетни научни четения, 15 май 2021 г., Пловдив: АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив, 2021, с.227-234. ISSN 1314-7005

Използвана литература

1. Аврамов, Аврам. От хубаво по-хубаво. 25 години танцов колектив при читалище „Просвета“ Варна. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1987.
2. Аврамов, Аврам. Многоцветна стихия. В: Художествена самодейност, бр. 4. София, 1988.
3. Аврамов, Аврам. Наситено време. Представителен танцов колектив при ОБНС – Варна, на 25 години. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1987.
4. Аврамов, Йордан. Общонаучни методи на военна научно изследване. ВА. Велико Търново, 2004.
5. Ангелова, Младенка. Българско радио и телевизия. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.139-140.
6. Андреев, Георги. Празник на танцовата самодейност във Варна. В: Художествена самодейност, кн. 7. София, 1966.
7. Андрейчин, Любомир, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. Български тълковен речник. Трето издание. Издателство Наука и изкуство. София, 1976.
8. Атанасов, Вергилий. Български традиционни народни музикални инструменти. Фондация Вергилий Атанасов за българска и балканска етноорганология, 2015.
9. Бакалов, Тодор. Майстори на народната музика. Том 2. Сватбарските оркестри. Военно издателство. София, 1993.
10. Бакалов, Тодор. Антология на българските фолклорни изпълнители. Том 1. УИ Св. Климент Охридски. София, 2007.
11. Бакалов, Тодор. Антология на българските фолклорни изпълнители. Том 2. УИ Св. Климент Охридски. София, 2008.
12. Бакалов, Феодор. Още веднъж за красотата на българския фолклор. В: Вестник Народно дело, Варна: 1981.
13. Беливанова, Киприана. Изследвания, критика, публицистика (из публикуваното наследство). Арткооп. София, 2002.
14. Бончева, Мануела. Съвременни инструментални практики с участие на български традиционни инструменти. В: сп. Български фолклор ХХІХ, 1, 2003.
15. Бончева, Мануела. Функционирането на българските народни инструменти в съвременността. Хайни. София, 2012.
16. Борисова, Мария. Децата и фолклорът. Имеон. Пловдив, 2013.

17. Борисова, Мария. Проблеми на музикалната памет. Имеон. Пловдив, 2019.
18. Братанова, Радка. Към въпроса за обучението на фолклорните музиканти В: Педагогически алманах –УИ „Св.Св. Кирил и Методий“, том 7, бр, 1. с. 173-186. Велико Търново, 1999.
19. Букурещлиев, Михаил. Голица събра Варненските свирачи. В: Художествена самодейност, бр. 12. София, 1977.
20. Букурещлиев, Михаил. Инструменталната музика на първия национален събор. В: Художествена самодейност, кн. 10. София, 1965.
21. Букурещлиев, Михаил. Нуждаят ли се от защита народните ансамбли?. В: Музикални хоризонти, бр.2. София, 1989.
22. Букурещлиев, Михаил. Русе, Варна. В: Художествена самодейност, бр. 8. София, 1983.
23. Василев, Васил. Моето родно гнездо. История на Белослав. Варна, 2000.
24. Войнов, Борис. Село Слънчево. Ваеците и маджурите. Световит. София, 2011.
25. Витанова, Лиляна. Музикалнообразователно дело. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.128-131.
26. Витанова, Лиляна. Детски музикални школи и кръжоци. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.131.
27. Витанова, Лиляна. Е. Тончева. Музикална художествена самодейност. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.132-136.
28. Владимиров, Владимир. Тамбурата – пътеки към изпълнителското майсторство. АМТГИИ, Пловдив: 2015.
29. Вълев, Иван. Инструменталният съпровод на народния хор. В: Художествена самодейност, кн. 9. София, 1970.
30. Вълков, Велико. История на село Калиманци (Варненска област). 1989.
31. Вълчинова-Чендова, Елисавета. Градската традиционна инструментална практика и оркестровата култура в България (средата на XIX-края на XX век). София, 2000.
32. Генадиев, Генади. Общественост – политическа, културно-просветна и църковна дейност на македонските бежанци във Варна. Бежанците от Македония във Варна, част VII.Фондация „Българи от Македония“, Варна, 2012.

33. Георгиев, Георги. Еркечката етнографска област в миналото и сега. Димант. Варна, 2013.
34. Георгиев, Георги. Откъде са дошли „ваяците“ в Североизточна България. Димант. Варна, 2013.
35. Георгиев, Георги. Динка Ангелова. Песни и граници във всекидневната култура на гагаузите от Източна Тракия в началото на ХХв. В: Български фолклор, год. 42, бр. 2, 2016.
36. Георгиев, Емил. За да звучат български ритми. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1987.
37. Градешлиев, Иван. Българите гагаузи. Дружество за приятелство Варна-София-Комрат. Център за изследвания на българите. ИК Тангра ТанНакРа, Варна, 2014.
38. Гурбанов, Николай. Минко Костадинов – майсторът на двугласната гайда. ИК Стено, 2013.
39. Гурбанов, Николай. Сватбеният обичай на гагаузите в Североизточна България, повлиян от фолклора на останалото местно население. Фолклор. В: Пролетни научни четения - АМТИИ Пловдив, УИ“ Паисий Хилендарски“, 2014.
40. Гурбанов, Николай. Варненски танц, варненски кючек, български кючек или кашик авасъ и кадънджа. В: Пролетни научни четения - АМТИИ Пловдив, УИ“ Паисий Хилендарски“, 2015.
41. Гурбанов, Николай. Билингвизмът при гагаузите и отражението им върху именуването на техните песни, танци и инструменти. В: Пролетни научни четения - АМТИИ Пловдив, УИ“ Паисий Хилендарски“, 2016.
42. Демирева, Мария. Еркечаните в нашето съвремие. В: Народната култура на балканджиите, том 8. Габрово, 2010.
43. Демиров, Димитър. Самодейният фестивал „Варненско лято“. В: Художествена самодейност, кн. 12. София, 1961.
44. Денчев, Борислав. Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината. Анубис. София, 1998.
45. Джиджев, Тодор. Въпроси на професионализма в съвременното интерпретиране и претворяване на музикално-фолклорното наследство. В: Музикални хоризонти, бр. 12-13. София, 1989.
46. Джиджев, Тодор. Фолклор и съвременност сборник статии. СБК, София, 2009.
47. Димитров, Димитър. Не Може без азбука. В: Художествена самодейност. бр. 1. София, 1985.

48. Димитров, Милко. Музикалната самодейност във Варненските училища и изграждането на българска музикална култура във Варна след Освобождението. Варна, 1980.
49. Димитров, Милко. Музикалната култура на Варна (1860-1960) Летопис. Издателство МС. Варна, 2008.
50. Димов, Венцислав. Фолкбумът и попхарактеристиките му (Към социокултурния портрет на съвременната етнопопмузика в България). В: Български фолклор, кн. 6. София, 1995.
51. Димчев, Валери. Обработката на пиринската народна песен. Композиционни структури и подходи. УИ „Неофит Рилски”, Благоевград, 2021.
52. Динеков, Петър. Български фолклор, част 1, Български писател, София, 1972.
53. Дойнова, Златка. Село Голица, Варненско. История, бит и култура. Юди. Варна, 2012.
54. Драгански, Слав. Кавалът свири говори. Майстори изпълнители и разпространители на кавалджийското изкуство. София, 1985.
55. Драгански, Слав. Любен Досев. Кавалът свири говори. Майстори изпълнители и разпространители на кавалджийското изкуство (Второ допълнено и разширено издание). Пловдив, 2020.
56. Екемен, Гюл. Проблемите на преименуването на променящите се традиции „къчек“ и „зене“ В: Международна научна конференция, том 2. АМТИИ, Пловдив, 2015.
57. Енев, Димо. Непознатият Еркеч В: Пролетни научни четения, АМТИИ, Пловдив, 2013.
58. Жечев, Николай. Тодор Петров. Из миналото на село Равна (1878-1944) Част II. П. Зограф. Варна, 2006.
59. Живков, Тодор. Съвременното развитие на фолклорната традиция. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1973.
60. Захариева, Светлана. Българската фолклорно –инструментална традиция като културен феномен. В: Българско музикознание XVIII,1, 1994.
61. Иванова, Миглена. Писмени свидетелства за варненските гагаузки и техните шалвари. В: Български фолклор, кн.3, София, 2005.
62. Илиев, Илия. Формиране и прийоми при изпълнението на българска народна музика на кларинет. В: АМТИИ - Международна конференция – Изкуство и образование, традиции и съвременност. Том 2. Пловдив, 2015.

63. Иречек, Константин. Пътувания по България. Наука и изкуство. София, 1974.
64. Карабожикова, Мария. Народната музика в хореографските композиции. В: Художествена самодейност, бр. 3. София, 1984.
65. Каранов, Йордан. Ансамбълът за народни песни и танци при ГНС (градски народен съвет) – Варна. В: Художествена самодейност, кн. 8. София, 1963.
66. Каранов, Йордан. Ансамбълът на МВР във Варна. В: Художествена самодейност, кн. 11. София, 1961.
67. Кауфман, Димитрина. Към проблемите на инструменталната импровизация в съвременните сватбарски оркестри. В: Музикални хоризонти, бр. 12-13. София, 1989.
68. Кауфман, Димитрина. Национални и регионални промени в музиката на сватбарските оркестри. В: Музикални хоризонти, бр.2. София, 1989.
69. Кауфман, Димитрина. От възрожденската чалгия към съвременните сватбарски оркестри. В: Български фолклор, кн. 3. София, 1990.
70. Кауфман, Димитрина. Съвременните сватбарски оркестри като „десидентски“ формации. В: Български фолклор, кн.6. София, 1995.
71. Кауфман, Николай. Някои предшественици на съвременните оркестри за народна музика. В: Музикални хоризонти, бр. 12-13. София, 1989.
72. Кауфман, Николай. Пета естрада. Най-хубавото, най-вярното. В: Художествена самодейност, бр. 10. София, 1976.
73. Кацарова, Райна. Иван Качулев. Елена Стоин. Народни песни от Североизточна България. Том 1. БАН, София, 1962.
74. Качулев, Иван. Народни песни от Североизточна България. Том 2. БАН, София, 1973.
75. Качулев, Иван. Народни инструменти и съвременният народен оркестър. В: Българска музика, София, 1968.
76. Керемедчиева, Славка. Ана Кочева, Лиляна Василева, Кирил Първанов, Зорница Сертпва, Илияна Гаравалова, Ралица Чернева. Еркеч - паметта на езика. Мултипъринт, 2012.
77. Киров, Тодор. За народното-инструменталното изпълнителство и обучение. Годишник АМТИИ, Пловдив.
78. Киркова, Галя. За гагаузите и техния песенен фолклор В: Пролетни научни четения - АМТИИ Пловдив, УИ“ Паисий Хилендарски“, 2014.

79. Киркова, Галя. От Чистия извор – Едно посещение в с. Калипетрово, Силистренско В: Годишник АМТГИИ. Пловдив, 2012.
80. Колев, Васил. Белослав Щрихи от близкото минало. Бит и обичаи. Белослав, 2014.
81. Колев, Коста. Успешна изява на народния талант. В: Художествена самодейност, бр. 7-8. София, 1974.
82. Колев, Николай. Българска етнография. Елпис. София, 1995.
83. Колева, Светлозара. Семейство и род при арменците, живеещи във Варна. В: Тихите арменци – сборник научни материали, Русе, 2002.
84. Константинов, Алеко. Град Белослав и неговите околности. Част I. Варна, 1996.
85. Кръстев, Венелин. Профили. Студии-есета за професионална акапелни хорове, ансамбли за песни и танци, ансамбли за народни песни и танци, кн.6. „Музика“. София, 1986.
86. Кънева, Стойка. Под небето на Еркеч. Бургас, 2009.
87. Кънчева, Соня. Песните на моя живот. Славена. Варна, 2003.
88. Кърджиева, Мария. Ансамбъл за народни песни и танци „Варна“ – Емблема в културната история на Варна. В: Известия на съюза на учените-Варна 2016. Културното наследство на Варна. Варна, 2016.
89. Кърджиева, Мария. Петър Ангелов. Живот с душата на танца. УИ ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна, 2015.
90. Куцаров, Петър. Еркеч и Еркечани. История, култура, бит и душевност. ИК Анимар. Варна, 2009.
91. Лулева, Ана, В. Васева, И. Петрова, П.Христов. Етнология в България – история, методи проблеми. БАН. АИ „Проф. Марин Дринов“, София: 2012.
92. Лондев, Петър. Традиция и нови тенденции. Път и форум за младите свирачи на народни инструменти. В: Художествена самодейност, бр. 11. София, 1987.
93. Манов, Атанас. Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави в 2 части, Варна, 1938.
94. Маринов, Стоян, Красен Костов. Варна и Варненска област – Регионална енциклопедия на България, „Труд“, ТЛ Консулт, София, 2009.
95. Матеева, Ваня. Поглед върху етнологичките изследвания за фолклора на гагаузите. В: Български фолклор, XXV, 1-2, 1949.

96. Матеева, Ваня. Гагаузите – още един поглед. АИ „Марин Дринов“. София, 2006.
97. Милетич, Любомир. Старото българско население в Североизточна България. Бр. 1 Българска библиотека. София, 1902.
98. Минева, Красимира. Народната музика в Българското радио (1971-1988). В: Български фолклор, кн. 2. София, 1990.
99. Минков, Христо. Категоризирането на художествените ръководители на самодейни колективи. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1986.
100. Николов, Данчо. Произход на ръченицата и видове ръченици. В: Художествена самодейност, бр. 10. София, 1957.
101. Николова, Лилия. Българска народна музика. ДИ „Музика“, София: 1988.
102. Неделчева, Йорданка. Народните песни в календарните празници, обичаи и обреди на ваяците. Ситроник ООД, Варна, 2003.
103. Няголов, Милко. Гайдата в селата Голица и Бърдарево, Варненска област. В: Пролетни научни четения, 2014.
104. Пейчева, Лозанка. Между селото и вселената Изд. Професор М. Дринов, София: 2008.
105. Пейчева, Лозанка. Музикалният полилингвизъм на циганите в България. (Наблюдения върху 84 аудиокасети) В: Български фолклор, кн.6. София, 1995.
106. Пейчева, Лозанка. Отново за ученето и обучението: Размисли върху усвояването на фолклорна музика. В: Годишник АМТИИ, 2009.
107. Пейчева, Лозанка, Венцислав Димов. Етномузикологията в България – традиции и перспективи. В: Българско музикознание, кн. 3-4, 2009.
108. Петрова, Лидия. Светлозара Колева. Преселници от село Етъра, от Габровско и други райони на Централна Стара планина във Варненския край. В: Народна култура на балканджиите, том 7. Габрово, 2007.
109. Плетньов, Валентин, Иван Русев. История на Варна – Средновековие и Възраждане. VII век – 1878 г., Славена. Варна, 2012.
110. Попов, Христо. Иван Миланов, Йорданка Колимечкова. Изгрев нашето село. Пропелер. София, 2013.

111. Попова, Биляна. Българските майстори на народни музикални инструменти. УИ „Паисий Хилендарски“, Част 1 2009.
112. Първанова, Донка. Едно шествие над океана. В: Художествена самодейност, бр. 10. София, 1984.
113. Рашкова, Наталия. Влияние на родствените връзки при усвояването на фолклорно-музикалния инструментализъм. В: Български фолклор XXXI,3, 2005.
114. Рашкова, Наталия. Динамика на инструменталното музикално изпълнителство. В: Български фолклор, кн. 1. София, 1993.
115. Регионална Енциклопедия на България. Варна и Варненска област. Книгоиздателска къща Труд. Тл Консулт. София, 2009.
116. Симеонова, Гатя. Традиционните празници в състояние на промяната. АИ „Проф. Марин Дринов“. София, 2000.
117. Романски, Ст. Народописната карта на нова румънска Добруджа. В: Списание на Българска Академия на Науките, кн. 11, Държавна печатница. София, 1915.
118. Стайнов, П. Г. Кратка Българска Енциклопедия, том 5. БАН. София, 1969.
119. Стаменова, Живка. Соня Средкова. Жена Пимпирева. Евгения Кръстева-Благоева. Дарина Мирчева. Сирануш Таниелян. Гагаузите в България. Записки от терена. София, 2007.
120. Стоева, Христина. С Тракия в сърцата – История на Тракийско дружество „Капитан Петко войвода“ – Варна, Славена, Варна, 2011.
121. Стоин, Елена. Музикално-фолклорни диалекти в България. Музика. София, 1981.
122. Стоин, Елена. От не принудиено към професионално музикалнофолклорно изкуство. В: Музикални хоризонти, бр. 12-13. София, 1989.
123. Стойков, Димитър. Нетленна жарава. Варна, 2006.
124. Стоянов, Костадин. Петър Стоянов. История на град Вълчи дол. Славена. Варна, 2004.
125. Стоянов, Петър. Одесос Стара и Нова Варна. Издателство МС. Варна, 2015.
126. Стоянова, Х. А. Диамандиев, К. Илиевски. Държавни средни музикални училища. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.243.
127. Тасев, Георги, Веселин Григоров. Законова база на дисертационния труд. Русе. Ивона ООД. 2002.
- Тодоров, Манол. Българска народна музика. Музика. София, 1976.

- 128.Тодоров, Манол. Обучението по народни музикални инструменти. В: Художествена самодейност, кн. 11. София, 1960.
- 129.Тодоров, Манол. На здрави темели – здрав зид. В: Художествена самодейност, бр. 1. София, 1986.
- 130.Тончева, Елена. Музикални ансамбли. В: Енциклопедия на българската музикална култура. БАН. София, 1967. с.115-116.
- 131.Трифенова, Тодорка. Млад стопанин къща заправил. ИК Ателие-89. Варна, 2001.
- 132.Хаджиниколов, Веселин. Хилядолетна красота и мъдрост. В: Художествена самодейност, бр. 10. София, 1981.
- 133.Хаджолян, Масис. Арменската общност в град Варна след Освобождението. 10 книги за Варна 2003. Сдружение Книги за Варна, Варна, 2004.
134. Харалампиев, Кирил, Ангел Мирчев. Емпирични методи за събиране и анализиране на данни. Институт за развитие на публичната среда, София, 2017.
- 135.Христов, Свилен. Петльовден при ваяците. В: Пролетно научни четения, АМТИИ, Пловдив, 2017.
- 136.Христов, Свилен. Исторически сведения за ваяците, техният бит и култура. В: Годишник, АМТИИ, Пловдив, 2018.
- 137.Христозов, Гроздан. Повече грижи за художествената самодейност в селата. В: Художествена самодейност, бр. 12. София, 1973.
- 138.Христова, Мариела. Добруджанската тройка – народен инструментален ансамбъл. В: Български фолклор, кн. 4. София, 1990.
139. Христова, Мариела. За някои прилики и разлики в инструменталния фолклор на гребенци и на преселниците в Добруджа. В: Българско музикознание, кн. 1, София: 1992. (с. 38-64)
140. Христова, Мариела. Посветителни песенни цикли в музикалния фолклор на гагаузите в България. В: Българско музикознание, бр. 3, 1999.
- 141.Чонев, Марин. От завода до голямата сцена. В: Художествена самодейност, бр. 3. София, 1984.
- 142.Щерева, Татяна. Забавленията на арменската общност във Варна. В: Тихите арменци – сборник научни материали, Русе, 2002.

143. Buchanan, Donna. *Performing Democracy: Bulgarian Music and Musicians in Transition*. The University Chicago Press. Chicago, 2006.

Интернет източници

1. Ст.н.с. д-р Георгиев, Павел. Култура Варна през VI – VIII век в контекста на общоевропейския модел за преход от античност към средновековие <http://old.segabg.com/replies.php?id=179541&p=2%20.%20%D0%92%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2> (последно влизане 30.3. 2019)
2. Silverman, Carol. Bulgarian wedding music between folk and chalga: politics, markets, and current derrections <https://core.ac.uk/download/pdf/225621936.pdf> (последно влизане 30.7. 2020)
3. Национален статистически институт, население по градове и пол. <https://www.nsi.bg/bg/content/2981/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB> (последно влизане 05.08.2021 г.)
4. Фокас, Даниел. Гръцки общности в съвременна България. <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnicheski-grupi-i-obshtnosti/grackite-obshtnosti-v-savremenna-balgaria.html> (последно влизане 16.08.2021 г.)

Информатори

1. **Апостол Апостолов** – майстор на гайди, гр. Белослав, (р. 1948), *интервюто е проведено на 26.08. 2019 г. от 17:50 до 19:30 часа.*
2. **Алексей Енчев** – гайдар, гр. Варна (р. 1989), *интервюто е проведено на 13.06.2019 г. от 14:11 часа до 15: 30 часа.*

3. **Венелин Мутафчиев** – кавалджия, с. Генерал Тошево (р. 1971), *интервюто е проведено на 08.08. 2019 г. от 10:10 до 11:50 часа.*
4. **Веско Димитров (малкия Барон)** – акордеонист, гр. Варна (р. 1973), *интервюто е проведено на 03.08. 2019 г. от 19 до 01:10 часа.*
5. **Генчо Стоянов** – гъдулар, гр. Варна, (р. 1954), *интервюто е проведено на 09. 08. 2019 г. от 12:30 до 15:49 часа.*
6. **Георги Мановски** – тамбурист, гр. Зелен дол (р. 1952), *интервюто е проведено на 11.08. 2019 г. от 13 до 14:30 часа.*
7. **Гиргина Стоянова** – певица, с. Брестак, (р. 1958), *интервюто е проведено на 11.07.2018 г. от 14:23 – до 17:51 часа.*
8. **Даниела Инджова** – тамбурист, гр. Габрово, (р. 1974), *интервюто е проведено на 08.08. 2019 г. от 16:03 до 17:45 часа.*
9. **Даниела Николова** – секретар на читалище в с. Кипра (р. 1974), *интервюто е проведено на 09.08.2018 г. от 16:30 часа.*
10. **Данчо Радулов** – кавалджия и гайдар, гр. Суворово, (р. 1957), *интервюто е проведено на 29.08. 2019 г. от 11:04 до 12:40 часа.*
11. **Димитър Стойков** – акордеонист, с. Здравец (р. 1931), *интервюто е проведено на 20. 08. 2018 г. от 14:25 до 16:30 часа.*
12. **Димо Железов** – кавалджия, с. Михалич (р. 1952), *интервюто е проведено на 04. 08. 2020 г. от 16:49 до 19:30 часа.*
13. **Драгни Драгнев** – гайдар, гр. Варна, (р. 1975), *интервюто е проведено на 11.08. 2019 г. от 14:30 до 16 часа.*
14. **Жеко Димитров (Барона)** – акордеонист, с. Ягнило (р. 1946), *интервюто е проведено на 03.08. 2019 г. от 19 до 01:10 часа.*
15. **Жечко Тенев** – гъдулар, с. Мери члери (р. 1957), *интервюто е проведено на 14.08.2019 г. от 16:15 до 18:00 часа.*
16. **Иван Димитров (Ванчика)** – гайдар, с. Червенци (р. 1934), *интервюто е проведено на 16.08.2018 г. от 11:10 до 13:37 часа.*
17. **Иванка Върбанова** – певица, с. Брестак, (р. 1940), *интервюто е проведено на 11.07.2018 г. , от 09:53 до 12 часа.*
18. **Койчо Тихолов** – гъдулар, гр. Варна (р. 1953), *интервюто е проведено на 25. 09. 2019 г. от 12:03 до 13:10 часа.*
19. **Кольо Андонов** – акордеонист, гр. Варна (р. 1940) *интервюто е проведено на 02.08. 2018 г. от 09:45 до 11:10 часа.*
20. **Кольо Янков** – гъдулар, с. Червенци (р. 1946), *интервюто е проведено на 24.07.2018 г. от 12:26 до 16 часа.*
21. **Красмир Димитров** – „Бомбито“ – акордеонист, гр. Девня (р. 1967), *интервюто е проведено на 04.08. 2020 г. от 09:57 до 10:48 часа.*

22. **Минко Костадинов** – гайдар, с. Генерал Кантарджиево, (р. 1933- у. 2019), *интервюто е проведено на 01.08.2018 г. от 16:45 до 19:11 часа.*
23. **Мита Стоянова** – танцьор, с. Брестак, (р. 1948), *интервюто е проведено на 16 - 17.08. 2018 г. в 20 часа.*
24. **Митко Върбанов** – с. Брестак, (р. 1938), *интервюто е проведено на 11.07.2018 г. от 09:53 до 12 часа.*
25. **Митко Радев** – изследовател, с. Брестак (р. 1948), *интервюто е проведено на 11.07.2018 г. от 12:15 до 14 часа.*
26. **Михал Митев** – гайдар, гр. Вълчи дол, *интервюто е проведено на 04.08.2018 г. от 14:40 часа.*
27. **Недко Царев** – гайдар, гр. Варна, (р. 1979), *интервюто е проведено на 14.06. 2019 г. от 12:41 до 14:20 часа.*
28. **Никола Георгиев** – гайдар, гр. Варна (р. 1997), *интервюто е проведено на 15.08.2019 г. от 09:54 до 12:00 часа.*
29. **Никола Димов** – кавалджия, с. Михалич, (р. 1950), *интервюто е проведено на 09.08.2021 г. в 17:26 часа.*
30. **Николай Докторов** – кавалджия, гр. Варна, (р. 1957), *интервюто е проведено на 15.06.2019 г. от 14 до 15:40 часа.*
31. **Николай Кръчмаров** – гайдар, гр. Девня (р. 1969), *интервюто е проведено на 05.08. 2020 г. от 13:33 до 18:37 часа.*
32. **Павел Димитров** – гайдар, с. Ченге (Аспарухово) (р. 1944), *интервюто е проведено на 31.07.2018 г. от 10:09 до 11:53 часа.*
33. **Параскева Илиева** – певица, с. Левски, Варненско (р. 1944) *интервюто е проведено на 23.08. 2021 г. от 11:00 до 12:30 часа.*
34. **Пенка Марчева** – певица и гайдарджийка, гр.Аксаково (р. 1955), *интервюто е проведено на 27.08. 2019 г. от 16:24 до 18 часа.*
35. **Петър Борисов** – майстор на гайди, с. Доброплодно,(р. 1941 – у. 2019), *интервюто е проведено на 16.08.2018 г. в 16:51 часа.*
36. **Симеон Симеонов** – гъдулар, гр. Балчик, (р. 1967), *интервюто е проведено на 15.06. 2019 г. от 10:09 до 13:31 часа.*
37. **Станислав Кръчмаров** – кавал и клавири, гр. Варна, *интервюто е проведено на 20.12. 2021 г. в 17:03 часа.*